

О.М. Балакірева,
канд. соціол. наук

О.М. Balakireva,
Candidate of Sociol. Sci.

О.В. Валькована

O.V. Val'kovana

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ ОСВІТИ

Abstract. The authors study changes of the educational valuational orientations in the context of the processes of transformation and globalization. Both the position of education in the hierarchy of world-wide values and the attention of various age groups of the population to it are determined. The degree of influence of the values of education on the life success, labour biography, formation of social competence, and facilities for the innovative development is analyzed. Both the state's policy concerning a reformation of the education and the public opinion as for the efficiency of efforts of the state in the field of education are considered.

Розвиток економіки в майбутні десятиліття, на думку експертів, буде визначатися ресурсами, що мають два різних забарвлення: “чорним золотом” і “сірою речовиною”. Останнє означає, що знання, інтелектуальний потенціал людини та країни в цілому стають новою формою капіталу – освітнім капіталом, що визначатиме розвиток тієї чи іншої нації в усіх сферах її життєдіяльності.

Сьогодні людські ресурси й інтелект стають національним багатством і фактором соціального прогресу. Освіта як соціальний інститут об'єднує всі ланки та рівні багатогранної соціальної системи, в якій формується, відновлюється та вдосконалюється інтелектуально-творчий та професійно-кваліфікаційний потенціал суспільства. Передові країни пов'язують подальший розвиток людського потенціалу з ідеєю безперервної освіти, ефективності різних форм перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників, поширенням різноманітних форм навчання тощо.

Питання ролі та значення освіти в системі загальнолюдських цінностей, функцій освіти у житті, напрямів та перспективних шляхів реформування освітнього комплексу, безперервної освіти тощо за нинішніх умов значно актуалізуються і є предметним колом соціології освіти. А. Турен [22; 23] дослідив взаємодію системи освіти з соціокультурним середовищем. Російські соціологи М. Буткевич, Л. Коган, Ф. Філіпов [24], В. Шубкін, В. Нечаєв [14] дослідили роль системи освіти як чинника зміни соціальної структури суспільства і важливого каналу соціальної мобільності. Вітчизняні вчені (В. Астахова [3; 4], В. Бакіров [5], Н. Ничкало [15], Є. Подольська [18; 19], Л. Сокурянська [21] та ін.) акцентують увагу на особливостях організації та функціонування національної системи освіти.

Однак подальшого опрацювання потребують проблеми трансформації ієрархії життєвих цінностей загалом та місця освіти в них зокрема, формування когнітивних потреб та освітніх цінностей, інституціоналізації освіти в умовах трансформації суспільства, виховання соціально компетентної особистості, здатної до самоосвіти та самовдосконалення протягом життя.

Ми робимо спробу дослідити зміни освітніх ціннісних орієнтацій, які актуалізуються в контексті процесів трансформації та глобалізації, визначити ступінь впливу цінностей освіти на життєвий успіх, трудову біографію та формування соціальної компетентності, спроможності до інноваційного розвитку.

При підготовці матеріалів використано результати емпіричних досліджень дорослого населення України, що проведені Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка та Центром “Соціальний моніторинг” за національною репрезентативною вибіркою¹.

Розвиток освітнього потенціалу є одним з основних напрямів досягнення цілей Самміту Тисячоліття для України, оскільки саме освіта є основним чинником формування добробуту населення, набуття певного соціального статусу, розкриття творчого потенціалу особистості. Від розвитку освіти залежить майбутнє суспільства. Рівень освіченості населення тієї чи іншої країни стає сьогодні важливим показником конкурентоздатності цієї країни у глобальному вимірі.

Як вважають деякі дослідники, “освіта за своєю суттю є процесом створення соціального суб’єкта і тим самим – системоутворюючим чинником збереження та розвитку суспільства” [9, 39]. Інституціональні функції освіти деякими дослідниками розуміються перш за все у трансляції культурних цінностей, тобто в соціалізації особистості, соціальному контролі, а також впливі на структуру суспільства².

Освіта й освітнє суспільство за сучасних умов стають головними механізмами відтворення суспільного інтелекту, випереджального розвитку людини і якості суспільного інтелекту. Політика якості освіти є ядром освітньої політики й одночасно фундаментом усієї національної політики якості. Якість освіти лежить в основі забезпечення і підвищення якості життя населення як головної мети існування будь-якої національної держави [7, 98–99].

Однією з важливих функцій освіти є інтеграція індивіда у соціальну систему шляхом інтеріоризації загальноприйнятих норм, соціальних цінностей, у результаті чого слідування загальноприйнятим нормам і стереотипам поведінки стає для індивіда життєво необхідною потребою, елементом його мотиваційної структури [2].

¹ Опитування населення в межах міжнародних досліджень WVS та EVS (керівник проектів в Україні – О. Балакірева): “Ціннісні орієнтації населення – 1996” та “Ціннісні орієнтації населення – 2006”, які є складовою проекту “Світове дослідження цінностей” (World Values survey), керівник міжнародного проекту – Р. Інглехарт), “Ціннісні орієнтації населення – 1999”, яке є складовою європейського дослідження цінностей (“The European Values Survey”, керівник міжнародного проекту – Л. Халман).

² Інтерпретація інституціональних функцій освіти залежить від методологічної платформи дослідника. Так, Т. Джастер відносить до цих функцій примноження “людського капіталу”, Р. Коллінз “боротьбу за статус”, П. Бурд’є “відтворення культури пануючого класу” [1, 68].

З огляду на соціокультурне значення освіти деякі дослідники розглядають її як найважливішу соціальну цінність – потреба в освіті, в знаннях пов'язана з ціннісними орієнтаціями особистості та суспільними потребами [14].

Вчені, які досліджують значимість освіти для людини та суспільства в цілому, відзначають її не лише культурну, але й прагматичну цінність. Освіта (не лише на рівні спеціалізованої, а й на рівні масової свідомості) завжди сприймалася і як інструментальна, і як термінальна цінність [21, 338]. Для частини людей вона є інструментом для досягнення результату – професійного чи соціального успіху. Інші розглядають освіту як самоцінність, спрямовану на поповнення своїх знань, і тоді освіта є термінальною цінністю.

Освіта є одним із провідних чинників, що визначає напрями і перспективи суспільного розвитку. Останнім часом значення та роль освіти в ієрархії загальнолюдських цінностей трансформується. Деякими дослідниками фіксується втрата цінності знання. небезпека сучасного розвитку суспільства полягає не стільки в економічній і соціальній кризах, а в появі відчуття духовної порожнечі і безперспективності існування – втрачається інтерес до реального знання, оскільки здобуття освіти не забезпечує належної якості життя [20].

Однак можна констатувати, що відбувається не знецінення власне освіти як життєвої цінності, а її трансформація – за сучасних умов освіта сприймається перш за все як інструментальна, а не термінальна цінність. Тобто часто мова йде про значущість самого факту отримання освіти, що засвідчується відповідним документом, а не про цінність знань, які людина набуває протягом своєї освітньої діяльності.

Нинішня ціннісна значимість освіти характеризується достатнім вираженням освітнього практицизму. Через призму життєвого успіху освіта сприймається як необхідна умова адаптації до нової соціокультурної ситуації [21, 340].

Близько половини населення високо оцінює значимість освіти як загальнолюдської цінності (за 5-бальною шкалою – 4 та 5 балів). Серед молоді, що перебуває на порозі самостійного життя (випускники шкіл, ПТУ), рівень та якість освіти як соціальна цінність, що викликає повагу або заздрість, посіла лише шосте місце (22%), пропустивши вперед рівень матеріальної забезпеченості (39%), соціальний статус батьків (29%), вміння красиво відпочивати та проводити вільний час (28%) [12, 54].

У загальній ієрархії цінностей освіти, що транлюються під час навчання та відбиваються у свідомості молоді, нині на перше місце виходить соціальний аспект освіти, за нею – професійна функція, на останньому – гуманітарна. Ще 20–25 років тому подібні дослідження демонстрували суттєве переважання професійної складової, а соціальний аспект відігравав найменшу роль. Отже з часом відбулася трансформація сприйняття значення освіти, і нині вона сприймається, у першу чергу, як канал соціальної мобільності.

За часів незалежності мотиви отримання вищої освіти все більше детермінуються не стільки профілем майбутньої спеціальності, скільки її престижністю, поширюється тенденція формально-меркантильного ставлення до неї. За період 1996–2006 рр. цінності вищої освіти трансформувалися з позицій “стати висококласним спеціалістом”, “забезпечити собі матеріальний статок у майбутньому”, “отримати цікаве

коло спілкування” до позицій матеріального благополуччя, професійної підготовки та підвищення соціального статусу.

Тобто інструментальна прагматична цінність освіти продовжує домінувати у ціннісній ієрархії, витісняючи її термінальний аспект.

Нинішні глобальні зміни цілей освіти детерміновані глобальним завданням забезпечення входження людини в соціальний світ, її продуктивної адаптації в цьому світі. Отже актуальним є питання забезпечення освітою більш повного, особистісно і соціально інтегрованого результату. Таким інтегральним соціально-індивідуальним поведінковим феноменом, результатом освіти в сукупності мотиваційно-ціннісних та когнітивних складових є компетенція/компетентність [10].

Освіта має не тільки передати знання або навчити певного ремесла. Вона повинна допомогти індивідам самореалізуватися і стати повноправними членами суспільства, навчити їх учитися протягом усього життя, сформувати інтерес до знань і потребу в постійному самовдосконаленні, забезпечити достатній рівень не тільки професійної, але й громадянської, духовної компетентності.

Завдяки освіті відбувається соціально-психологічна адаптація і гармонічна взаємодія особистості із соціальним середовищем, умовами розвитку, що змінюються; виробляється особистісна стратегія поведінки.

Освіта значною мірою детермінує життєву успішність. Близько двох третин населення³ погоджуються з думкою про те, що добра освіта є важливою для досягнення успіху сьогодні. Визначаючи чинники успішності в житті, респонденти, крім гарної освіти, відзначають також високий професійний рівень та наявність вищої освіти (80%), престижну спеціальність (69%). Причому для молодшої вікової когорти характерне детермінування успіху в житті престижною спеціальністю. Натомість респонденти 36 років і старші найважливішим чинником досягнення успіху в житті вважають природний розум.

Ті, хто вважає, що не досягли успіху в житті (у дослідженнях різних років частка таких респондентів становить 37–51%) основними причинами називають відсутність вищої освіти (32%) професіоналізму та високої фахової підготовки (17%).

Життєва успішність визначається не тільки і не стільки власне отриманою освітою, а можливістю за її допомогою працевлаштуватися згідно з власними вимогами та уподобаннями. Однак лише близько половини всіх респондентів погоджуються з твердженням, що наявність вищої освіти та високої кваліфікації забезпечують можливість сьогодні знайти гідну роботу.

Як було зазначено вище, за кілька останніх десятиліть професійна функція освіти втратила першочергове значення. Результатом таких ціннісних трансформацій став дисбаланс між уявленнями про освіту та професійною діяльністю. Останнім часом прогресує невідповідність запитів і вимог роботодавців реальним характерис-

³ Дані соціологічних опитувань, здійснених протягом 1995–2006 рр. Центром “Соціальний моніторинг” (ЦСМ) і Українським інститутом соціальних досліджень (УІСД). Вибіркова сукупність кожного опитування – не менше 2000 осіб для населення віком від 18 років і старше і репрезентативна за основними соціально-демографічними ознаками.

тикам потенційних працівників, поєднана з далеко не завжди обґрунтованими уявленнями про шляхи адаптації у сфері праці та зайнятості. Це проявляється у виборі професії, а надалі – у визначенні перспектив свого працевлаштування. На сьогоднішній день питання про престиж та рейтинг освітнього закладу не завжди пов'язане з перспективою майбутнього працевлаштування за майбутньою професією (спеціальністю). Більше того, сам вибір навчального закладу чи спеціальності, за якою буде здійснюватися навчання, часто робиться абітурієнтом, виходячи з ідеальних уявлень про майбутню роботу, а не в результаті аналізу реальної ситуації на ринку праці, інформація про яку стала нині широко доступною [11].

Під час навчання у ВНЗ відбувається певне залучення до професії, однак набуття досвіду та якості професійної підготовки не можуть вважатися достатніми. Причинами тут є не лише особливості організації навчального процесу, а й – у першу чергу – відсутність попиту на ринку праці. Звідси невисокий рівень навчально-пізнавальної активності, прагматичне ставлення до навчання тощо. Сучасна вища освіта певним чином є не професійною і не спеціалізованою, а, швидше, загальною (своєрідною передумовою для подальшого професійного самовизначення). Принциповим є також те, що система наявної вищої освіти відтворює три різних моделі поведінки: патерналістську, індивідуально-кар'єрну та амбівалентну (невизначену), які суттєво впливають на подальшу поведінку при пошуку роботи та на власне працевлаштування [6].

Посилення інтеграційних та глобалізаційних тенденцій, поширення інноваційного шляху розвитку висувають до працівників інші вимоги, які стосуються не лише окремих специфічних знань та професійних навичок. Незнаний до цього часу темп зростання та поновлення інформації створює для людини принципово нові умови життя, вимагаючи постійного самовдосконалення і поновлення власних знань. Нове покоління спеціалістів має швидко орієнтуватися у світовому інформаційно-культурному полі та визначати найбільш актуальні напрями науки, техніки, промисловості. Це повинні бути не тільки висококваліфіковані спеціалісти, а люди, здатні творчо й нестандартно вирішувати технічні й наукові проблеми.

Формування такого нового типу працівника можливе лише шляхом безперервної освіти. Безперервна освіта є унікальним механізмом виживання окремої людини і людства в цілому в умовах інформаційного суспільства. Ідея освіти протягом усього життя має бути стрижневим напрямом та стратегічним завданням модернізації освітньої системи в Україні.

В умовах швидких технологічних зсувів неможливо точно спрогнозувати структуру попиту на спеціалістів, передбачити появу нових професій. Навчання для всіх протягом життя передбачає формування “суспільства, яке навчається” [17, 59].

Головні ознаки безперервної освіти: навчання протягом усього життя, самоосвіта, самооцінка, самоврядування, індивідуальність, інтердисциплінарність знань, уміння навчатися самостійно тощо. Завдання безперервної освіти не тільки у збагаченні людини новими знаннями, але й у збереженні її професійної компетентності протягом усього життя. Подекуди принцип безперервної освіти сприймають лише як можливість підвищення кваліфікації, проте її зміст значно ширший.

На думку деяких вчених, безперервна освіта є також фактором вирівнювання соціальних шансів людей із різних прошарків суспільства, адже необхідність зміни концепції сучасної освіти виникає через, те, що людина повинна не стільки мати освіту, скільки бути освіченою [8, 4–5]. Завдяки безперервній освіті у людей з'являються рівні можливості щодо життєвого успіху, в тому числі професійної та суспільної кар'єри, соціальної мобільності.

Однак нині ставлення більшості населення до безперервної освіти характеризується невизначеністю [25, 11]. Це є наслідком невисокої затребуваності безперервної освіти в сучасному українському суспільстві.

На державному рівні стратегічні напрями реформування вітчизняної освітньої системи (серед яких і підвищення якості освіти, і впровадження освітніх інновацій та нових інформаційних технологій, і розвиток системи безперервної освіти і навчання протягом життя) були визначені ще 1993 р. у Державній національній програмі “Освіта” (“Україна: XXI століття”) [16].

Значно конкретнішою стала національна доктрина розвитку освіти, прийнята 2002 р., яка серед пріоритетів державної політики в галузі освіти називала інтеграцію української освіти до міжнародного освітнього простору перш за все шляхом становлення безперервної освіти [13].

Державна освітня політика виступає стратегічним ресурсом держави і за умов сучасного українського суспільства покликана вирішувати триєдине завдання: 1) формувати ціннісні орієнтації і поведінку, що відповідають викликам часу; 2) сприяти адаптації індивідів до умов ринкових відносин; 3) забезпечити розвиток особистості, її конкурентоспроможність на ринку праці, досягнення життєвого успіху.

Проте реалізацію державної освітньої політики суттєво гальмує той факт, що практично в усіх перелічених вище правових документах відсутній механізм їх впровадження в життя. На нашу думку, велика кількість програм, доктрин, законів щодо освіти в Україні обумовлюються, в тому числі, неможливістю їх виконання знову ж таки через брак ретельно відпрацьованих механізмів їх реалізації.

Оцінюючи вплив різноманітних чинників на розвиток української економіки, близько 60% респондентів зазначають, що рівень фахової підготовки працівників суттєво сприяє прискореному розвитку економіки. Отже, складається ситуація, коли, з одного боку, переважною більшістю населення усвідомлюється нагальна необхідність освіти та високої фахової підготовки спеціалістів в усіх галузях економіки (насамперед, у наукомістких – найбільш конкурентоспроможних), а з іншого боку – реальний рівень фахової підготовки та якість освіти спеціалістів не є достатніми для трансформації національної економіки інноваційним шляхом.

Значна частина співвітчизників стурбовані питаннями отримання освіти для себе та своїх дітей і стверджують, що зусилля держави для забезпечення кращого майбутнього мають бути зосереджені саме в царині освіти та професійної підготовки. Найбільш актуальним є вільний доступ до отримання доброякісної вищої освіти (23%), гарантування безкоштовного отримання загальної середньої освіти (16%), а також розширення можливостей для підвищення освітнього та професійного рівня (11%) (див. рис. 1).

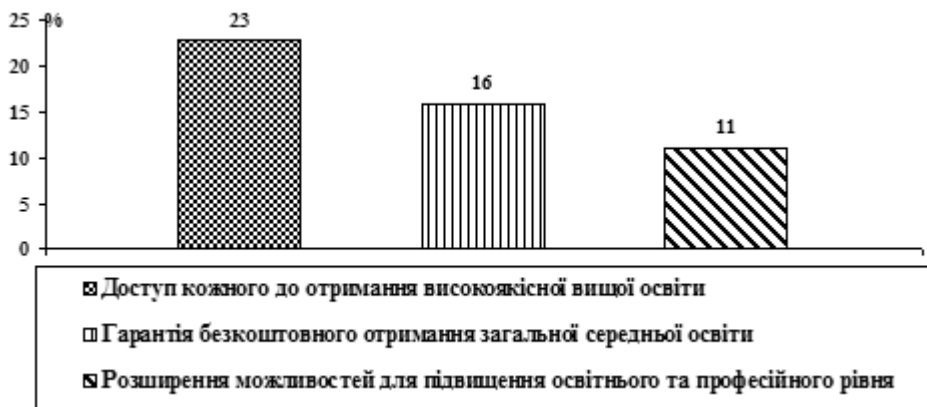

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на запитання: “На чому мають бути зосереджені зусилля держави, щоб забезпечити краще майбутнє для Вас?”, %

На думку значної частини населення, питання підвищення якості та доступності освіти мають бути окреслені в довгострокових прогнозах соціально-економічного розвитку українського суспільства. Визначаючи основні цілі, які мають бути на порядку денному у нашій державі в найближчі 10 років, близько 41% респондентів поставили на перший план створення умов для вільного доступу всіх дітей до високоякісної освіти.

Однією з глобальних проблем забезпечення рівного доступу до якісних освітніх послуг є масштабне поширення корупції та хабарництва у вищих закладах освіти. В межах дослідження рейтингу вищих навчальних закладів III, IV рівнів акредитації (дослідження виконано Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка на замовлення Міжнародної кадрової академії у травні 2007 р.) респондентам (молодь віком 16–25 років, яка планує навчатися у ВНЗ, навчається або закінчила ВНЗ⁴, та експерти⁵) пропонувалось, спираючись на власний досвід або досвід своїх знайомих, відповісти на поставлені запитання стосовно поширення випадків хабарництва та корупції в ВНЗ (див. табл. 1).

⁴ Було опитано 2510 молодих людей віком 16–25 років. З них 2038 опитано в обласних центрах, м. Києві та інших містах, де є вищі заклади освіти, що становить 73% від усіх респондентів. Решта масиву опитаних представлена респондентами, що мешкають у населених пунктах, в яких немає вищих закладів освіти III, IV рівнів акредитації, та мешканцями сільської місцевості.

⁵ Відповідно до умов дослідження, експертом вважається особа, яка є достатньо компетентною та досвідченою в даній сфері, щоб давати певним явищам цієї сфери фахову оцінку (здійснювати експертизу). Були опитані такі категорії експертів: керівники вищих навчальних закладів України (ректори, проректори, вчені секретарі); представники міністерств; представники управлінь (відділів) освіти (на рівні міст і районів та областей); представники управлінь (відділів) праці та зарплати, центрів зайнятості (на рівні міст і районів та областей); представники обласних та міських центрів зайнятості; представники молодіжних бірж праці; представники великих підприємств, установ, організацій (керівний склад, начальники відділів кадрів). Усього в опитуванні взяли участь 500 експертів.

Таблиця 1

Розподіл відповідей молоді на запитання: **“Зустрічаються випадки, коли, використовуючи свої зв’язки, надаючи послуги, за допомогою подарунків або матеріальної винагороди ВНЗ чи відповідальним особам (членам приймальної комісії, викладачам тощо) вирішуються питання вступу чи успішного навчання. Якщо говорити про Вас або про Ваших близьких друзів і знайомих, то чи доводилося...”, %**

	Так	Ні	Відмова відповідати
Вам (Ваши батькам) сприяти Вашому вступу до ВНЗ таким чином	23	69	8
Ваши друзям (їхнім батькам) сприяти їхньому вступу до ВНЗ	56	34	10
Вам (у такий спосіб) вирішувати питання одержання заліків	32	59	9
Ваши знайомим, друзям (у такий спосіб) одержувати залік	63	26	11
Вам (у такий спосіб) одержувати позитивну екзаменаційну оцінку	33	58	9
Ваши знайомим, друзям доводиться/лося у такий спосіб одержувати позитивну екзаменаційну оцінку	63	26	11

Більшість респондентів з числа молоді, які зазначили у своїх відповідях факт надання подарунків або матеріальної винагороди ВНЗ чи відповідальним особам (членам приймальної комісії, викладачам тощо) за вирішення питань вступу чи навчання, спиралися переважно на досвід своїх друзів або знайомих.

Молоді та експертам також пропонувалось оцінити рівень корумпованості при вступі до ВНЗ (див. табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл відповідей молоді та експертів на запитання: **“Спираючись на свій власний досвід, думку Ваших друзів і знайомих, як би Ви оцінили рівень корумпованості (використання зв’язків, подарунків або матеріальної, фінансової допомоги ВНЗ чи відповідальним особам) при вступі до ВНЗ?”, %**

Запропонований перелік відповідей	За відповідями молоді		За відповідями експертів	
Без цього зараз неможливо вступити до ВНЗ, така практика поширена всюди	21	71	7	40
Така практика поширена більш ніж у 50% випадків	31		18	
Ця практика поширена приблизно у половині ВНЗ	19		15	
Така практика поширена менш ніж у 50% випадків	14		18	
Це винятки, така практика має місце лише в поодиноких випадках	8		24	
<i>Важко відповісти</i>	7		18	

Отже, 71% молодих людей оцінюють рівень корумпованості при вступі до ВНЗ як такий, що поширений не менш ніж у половині ВНЗ, і лише 7% – як обмежений поодинокими випадками. У свою чергу, 40% експертів вважають використання зв'язків, подарунків або матеріальної допомоги ВНЗ чи відповідальним особам при вступі до ВНЗ поширеними не менш ніж у половині ВНЗ, а 24% відповіли, що це є поодинокими випадками.

Щодо вартості вступу до ВНЗ, одержання заліку або позитивної оцінки слід зазначити, що отримані дані від молоді і від експертів між собою особливо не відрізняються. Так, вступ до ВНЗ, на думку молоді та експертів, у середньому буде коштувати від 5 до 20 тис. грн., одержання заліку – від 60 до 195 грн., одержання позитивної оцінки на іспиті – від 120 до 410 грн.

Експертам та молоді пропонувалося визначити шляхи запобігання хабарництву та корупції. Обидві групи опитаних вбачають один шлях у вирішенні цієї проблеми – підвищення рівня оплати праці викладачам та працівникам ВНЗ. Наступним за значимістю шляхом запобігання хабарництву та корупції експерти та молодь обрали запровадження анонімної системи тестування при вступі до ВНЗ та під час складання заліків та іспитів (див. табл. 3).

Таблиця 3

Пріоритетність шляхів запобігання хабарництву та корупції у ВНЗ, за визначенням молоді та експертів, рейтингове місце та сумарний відсоток*

Запропоновані шляхи запобігання хабарництву та корупції	За вибором молоді	За вибором експертів
Підвищити рівень оплати праці викладачам та працівникам ВНЗ	1 (75%)	1 (79%)
Запровадити анонімну систему тестування при вступі до ВНЗ та під час складання заліків та іспитів	2 (75%)	2 (73%)
Ініціювати судові розслідування у ВНЗ з притягненням до відповідальності корумпованих працівників	3 (63%)	4 (42%)
Сприяти формуванню морально-етичних норм та принципів у студентів та учнів	4 (51%)	3 (64%)
Запровадити загальне платне навчання у ВНЗ	5 (25%)	5 (23%)

* За методикою респонденти з запропонованого переліку обирали три варіанти: як перший вибір, другий та третій.

Серед експертів, які обрали підвищення рівня оплати праці викладачам та працівникам ВНЗ, більшість – це представники вищих навчальних закладів освіти та роботодавці. Підвищення морально-етичних норм поведінки викладачів та учнів як метод боротьби з корупцією та хабарництвом більшість своїх прихильників знайшло серед представників управлінь праці та роботодавців. Як бачимо з таблиці 3, запровадження загального платного навчання у ВНЗ ні молоді, ні експерти не вважають ефективним засобом запобігання хабарництву та корупції. Рівень корупції і хабарництва у ВНЗ є настільки високим, що не може не впливати на ставлення до системи освіти як до соціального інституту. Боротьба з корупцією та хабарництвом у сис-

темі освіти, й зокрема у вищих навчальних закладах, є однією з актуальних проблем сьогодення. Викорінення цих явищ сприятиме не лише підвищенню якості освіти, а й підвищенню цінності освіти як характеристики людського потенціалу.

З огляду на трансформаційні процеси у світовому та європейському освітньому просторі (уніфікація визнання кваліфікацій у вищій освіті, зближення освітніх систем та взаємоузгодження норм і стандартів, створення до 2010 р. єдиного Європейського освітнього простору та, в кінцевому рахунку, створення Європи знань із сумісною, логічною та конкурентною системою освіти, яка б одночасно зберігала культурні реалії кожної країни) перед українською системою освіти постають завдання оптимізації власної системи освіти та узгодження її з європейськими та світовими зразками. Це передбачає не лише уніфікацію нормативно-правової бази, унормування кількісних показників освітнього процесу, а й, насамперед, значне поліпшення якості освіти усіх рівнів, сприяння доступу до високоякісної освіти, роз'яснення та пропаганду престижності належної освіти як однієї з базових людських цінностей, чинника успішності у житті.

На державному рівні усвідомлення нової ролі освіти знайшло відображення в намірі України приєднатися до Болонської декларації, а також у затвердженій Національній доктрині розвитку освіти. Однак високі наміри все ще залишаються декларативними.

Сьогоднішня система освіти вимагає докорінного перегляду більшості традиційних освітніх практик. Процеси, які відбуваються сьогодні в світі, свідчать про те, що освіта перетворюється на гостру суспільну проблему. У соціальному плані теперішній зміст освіти відірваний від реальних потреб життя і не відповідає потребам ані розвитку особи, ані розвитку суспільства.

Нині необхідна принципова зміна стратегії освіти і, зокрема, вищої школи: не вузькопрофесійна, прикладна підготовка фахівця, а формування високоосвіченої культурної людини, яка розуміє необхідність самовдосконалення протягом усього життя.

Пошук нових освітніх моделей, орієнтованих на творчість, діяльнісне знання і високі моральні принципи, стає найактуальнішим завданням сучасної науки і практики. У новітній освітній парадигмі мають, перш за все, домінувати ідеї цінності індивідуума і загальнолюдських ціннісних імперативів.

Особливу роль у становленні та функціонуванні нової інноваційної освітньої парадигми – освіти впродовж життя має відігравати (і реально відіграє) сім'я: її культурний, у тому числі та перш за все, освітній капітал батьків. Чим більший цей капітал, тим швидше сформуються когнітивні потреби дитини, її освітні цінності, орієнтації на здобуття знань протягом усього життя.

Однак стратегічні завдання та напрями розвитку оновленої концепції освіти мають бути вироблені та реалізовані на державному рівні. Серед основних напрямів діяльності держави щодо подальшої трансформації освітнього комплексу та утвердження нової освітньої парадигми мають бути:

- Збалансування структури та якісного рівня усіх видів освіти (дошкільної, загальної середньої, професійної та вищої), розширення застосування дистанційних форм освіти.

• Зміцнення зв'язку освіти, науки і виробництва, врегулювання механізму визначення оптимальних обсягів та напрямів державного замовлення на підготовку кадрів у відповідності з потребами ринку праці.

• Підпорядкування освітніх програм необхідності розгляду цілісних процесів у відкритій освітній системі: освітня установа – підприємство (роботодавець). Розробка “випереджувальних” освітніх програм (програм, що стратегічно відповідають запитам ринку праці, запитам суспільства, світовим стандартам).

• Посилення розподілу відповідальності між учасниками освітнього процесу – суспільство формує попит на освітні послуги, постачальник визначає їх розмір, якість і ціну, а держава контролює і відповідною мірою визначає процеси в системі, будучи рівноправним учасником ринку.

• Розроблення економічних механізмів багатоканального фінансування системи освіти, заохочення участі у фінансуванні освіти бізнес-кіл та пересічних громадян; запровадження ефективної системи кредитування населення для здобуття освіти.

• Вироблення стандарту якості освітньої послуги та з'ясування частки населення, яка готова платити за неї; відпрацювання співвідношення: хто може платити – платити, хто не може – отримує підтримку держави (державні цільові освітні програми).

• Сприяння та підтримка тенденцій нарощування освіченості населення, формування установки неперервної освіти задля сприяння інноваційному розвитку.

• Активне застосування вже напрацьованих та поширених за кордоном засобів використання освітнього потенціалу щодо стимулювання інноваційних процесів (так, у Німеччині державою впроваджені тривалі (терміном до 3 років) дотації на підвищення кваліфікації працівників – стажування у ВНЗ, наукових інститутах, інших державних чи приватних науково-дослідних організаціях).

• Сприяння розширенню форм діалогу між інститутом освіти та громадськістю, активніше залучення населення до обговорення проблем освіти, залучення учнів та їхніх батьків до вирішення питань не лише вищої школи, а й дошкільної, середньої освіти, урізноманітнення форм співпраці.

• Проведення широкого інформаційного супроводу освітніх процесів у суспільстві з використанням сучасних інформаційних, телекомунікаційних і PR-технологій.

Зміцнення ролі цінностей освіти в ієрархії життєвих цінностей, трансформування інституту освіти на етапі переходу до інноваційного розвитку можливі лише за умов об'єднання в цій сфері зусиль органів державного управління різних рівнів, закладів освіти, широкої громадськості тощо.

Значний внесок у розв'язання проблем зміцнення ціннісного аспекту освіти та визначення якості освітніх закладів різних рівнів може внести запровадження соціально-економічного моніторингу, який дозволить вирішити завдання прогнозування впливу процесів трансформації життєвих цінностей на розвиток суспільства.

1. Актуальные проблемы образования: Сб. науч. тр. / Научн. ред. Д. Л. Константиновский, Т. А. Чередниченко. М: Реглант, 2003. – 232 с.
2. Американская социология: Перспективы. Проблемы. Методы / Ред. и вступ. ст. Г. В. Осипова; Сокр. пер. с англ. В. В. Воронина, Е. В. Зиньковского. М., 1972. – 540 с.
3. *Астахова В. И.* Становление новой образовательной парадигмы на рубеже веков // Вчен. зап. Харк. гуманіт. ун-ту “Нар. укр. акад.” 2004. – Т. 10. – С. 9–25.
4. *Астахова В. І.* Державні і недержавні вузи в системі освіти // Економіка і упр. – 1999. – № 3. – С. 84–87.
5. *Бакіров В. С.* Університети в пошуках нової стратегії // Universitates = Университеты. Наука и просвещение. – 2003. – № 1. – С. 4–7.
6. *Бойко Л. И.* Трансформация функций высшего образования и социальные позиции студенчества // Социологические исследования. – 2002. – № 3. – С. 78–83.
7. *Булдаков С. К.* Философско-методологические основы государственной политики в сфере качества образования // Право и образование. 2004. – № 2. – С. 97–102.
8. *Генсецкий Я., Янушкевич Ф.* Польские проблемы в сфере образования: перспективы, варианты и обоснования реформы // Соврем. высш. шк. 1990. – № 1. – С. 3–23.
9. *Григорьев С. И., Матвеева Н. А.* Неклассическая теория образования начала XXI века / Алтай. гос. ун-т; Барнаул. гос. пед. ун-т; Рос. акад. образования и др. Барнаул: Изд-во АРНЦ СО РАН, 2000. 159 с. (Социология и соц. антропология; Соц. образование для России XXI века).
10. *Зимняя И. А.* Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высш. образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.
11. *Лоншакова Н. А.* Региональный ВУЗ и рынок труда: проблемы адаптации (на примере Читинской области) // Социологические исследования. – 2003. – №2. – С. 68–72.
12. Молодь на порозі самостійного життя / Д. А. Дмитрук, О. О. Яременко, О. М. Балакірєва, Т. В. Бондар, Д. М. Дікова-Фаворська та ін. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – С. 54.
13. Національна доктрина розвитку освіти: Затв. Указом Президента України від 17. 04. 2002 р. № 347/2002 // Освіта України. – 2002. – 23 квіт. – (№ 33). – С. 4–6.
14. *Нечаев В. Я.* Социология образования. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1992. – 198 с.
15. *Ничкало Н. Г.* Теоретико-методологічні проблеми і перспективи розвитку досліджень з неперервної професійної освіти // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: 36. наук. пр. / М-во освіти і науки України; Акад. пед. наук України; Ін-т педагогіки і психологи проф. освіти. – К., 2001. – Ч. 1. – С. 35–41.
16. Нормативно-правове забезпечення освіти: У 4 ч. – Х.: Основа, 2004. – Ч. 1. – 144 с.
17. Образование в XXI веке: обучение для всех в течение всей жизни // Новый коллегіум. – 2001. – № 1/2. – С. 57–59. Реф. на ст.: Binde J. L'education au XXI siecle: l'education pour tous toute au long de la vie // Futuribles. – P., 2000. – № 250. – P. 5–21.
18. *Подольська С. А., Назаркина В. М., Яковлев А. О.* Освіта як чинник розвитку особистості в соціокультурному контексті: Монографія / М-во охорони здоров'я України; Нац. фармац. акад. України. – Х.: Золоті сторінки, 2002. – 236 с.
19. *Подольська С. А., Яковлев А. А.* Інститут освіти як соціокультурна система в умовах трансформації суспільства // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: 36. наук. пр. / М-во освіти і науки України; Акад. пед. наук України; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – К., 2001. – Ч. 1. – С. 89–94.
20. *Предборська І. М.* Теоретико-методологічні проблеми трансформації української освіти // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: 36. наук. пр. / М-во освіти і науки України; Акад. пед. наук України; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – К., 2001. – Ч. 1. – С. 116–120.
21. *Сокурянская Л. Г.* Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода. – Харьков: Харьк. нац. ун-т им. В.Н. Каразина, 2006. – 576 с.

-
22. Турен А. Возвращение человека действующего: Очерк социологии: Пер. с фр. – М.: Науч. мир, 1998. – 203 с.
 23. Турен А. Социология без общества / Пер. Н. В. Романовского // Социол. исслед. – 2004. № 7. – С. 6–11.
 24. Филитов Ф. Р. Социология образования / Акад. наук СССР. Ин-т социол. исслед.; Отв. ред. Г. В. Осипов. – М: Наука, 1980. – 199 с.
 25. Lifelong education: факторы становления в современном обществе”: Результаты социол. исслед. – Х.: Изд-во НУА, 2004. – 16 с.